

LEČENJE BOLESNIH I POVREĐENIH KONJA U VREME NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

Jaša ROMANO

ZBRINJAVANJE BOLESNIH I POVREĐENIH KONJA IZ SASTAVA borbenih jedinica u doba rata predstavlja i u regularnim armijama složen i težak zadatak veterinarske službe. Međutim, u uslovima partizanskog ratovanja taj zadatak postaje još složeniji: broj bolesnih i povređenih konja je znatno veći dok su mogućnosti za njihovo zbrinjavanje neuporedivo manje. Pomenućemo samo neke elemente, karakteristične za partizanski način ratovanja, koji ne samo da ograničavaju nego često i onemogućuju sprovođenje toga zadatka a koji se u uslovima klasičnog načina vođenja rata ili ne ispoljavaju, ili se javljaju u znatno manjim razmerama:

— manevarski karakter borbenih dejstava partizanskih jedinica ne dozvoljava da se lečenje teško pokretnih bolesnih i povređenih konja vrši u eventualnim veterinarskim ambulancama pri samim jedinicama jer bi to moglo negativno da utiče na brzinu pokreta samih jedinica. Isto tako, ograničene su mogućnosti i za zbrinjavanje ovih konja u pozadini, koja je stalno izložena iznenadnim neprijateljskim prodorima. U takvim uslovima je nemoguće primeniti neke veće stručne zahvate, naročito ne one za koje se zahteva mirovanje životinje;

— teren na kojem partizanske jedinice izvode svoja borbeno dejstva takođe otežava pa i potpuno onemogućava evakuaciju teže bolesnih i povređenih konja do veterinarskih ustanova u pozadini s obzirom da se evakuacija obično sprovodi hodom;

— borbene jedinice često nisu u stanju da bolesne i povređene konje blagovremeno izdvoje iz svog sastava i upute na lečenje, jer na terenu nema mogućnosti da se sastav popuni. Iz tih razloga su prisiljene da ih koriste do krajnjih granica njihove izdržljivosti. Kada konji najzad dospeju do veterinarskih ustanova redovno je bolest već u poodmaklom stadijumu, što nepovoljno utiče kako na sâm tok, tako i na ishod lečenja;

— nedostatak potrebnih sredstava i opreme za lečenje je neizbežna pojava u partizanskim jedinicama.

I u pogledu gubitka i onesposobljavanja konja postoje razlike između partizanskih i regularnih jedinica. Činjenica je, da je u partizanskim jedinicama broj neborbenih gubitaka znatno veći a broj borbenih gubitaka konja znatno manji negoli u regularnim jedinicama. Uzroci za ovo su mnogobrojni i najvećim delom objektivni. Između ostalog, pomenimo teške uslove smeštaja i držanja konja, nedostatak stočne hrane i opreme, prekomernu eksploataciju, vrlo loše higijenske uslove

koji pogoduju pojavi raznih zaraznih i parazitarnih oboljenja itd. Neki od tih faktora, smanjujući prirodnu otpornost organizma životinje, indirektno utiču na pojavu većeg broja oboljenja kao i na ispoljavanje bolesti u težem obliku. Međutim, broj konja onesposobljenih u borbi (od vatrenog oružja) znatno je manji u partizanskim nego u regularnim jedinicama jer su konji manje izloženi dejstvu neprijateljske vatre, što je u vezi sa načinom izvođenja borbenih dejstava.

Jedan od osnovnih razloga koji otežavaju i ograničavaju rad na lečenju bolesnih i povređenih konja u uslovima partizanskog ratovanja je taj, što se organizacija i sistem lečenja moraju potpuno da potčine zahtevima vojnog faktora. No, iskustva iz našeg NOR očitog govore, da se ne možemo odreći zbrinjavanja bolesnih i povređenih konja i pored toga što služba zbrinjavanja nema dovoljno mogućnosti da razvije svoju punu delatnost. Pokazalo se da je i u uslovima partizanskog ratovanja zbrinjavanje nužno i potrebno, jer je to jedini način koji omogućuje da znatan broj povređenih i bolesnih konja bude kasnije vraćen u sastav borbenih jedinica. Ovo pogotovo ako se jedinica nalazi na terenu na kome nema uslova za popunu stočnog fonda, kao što je bio slučaj u toku NOR počev od druge polovine 1943. godine. Organizovana služba zbrinjavanja, čak i u ograničenom obimu, predstavlja važan faktor za popunu pomenutog fonda. Osnovno je pri tom voditi računa da organizacija i sistem zbrinjavanja budu prilagođeni odnosno usklađeni sa specifičnim uslovima partizanskog ratovanja koje smo napred pomenuli.

Služba zbrinjavanja bolesnih i povređenih konja u sastavu NOV razvijala se uporedo sa veterinarskom službom u celini. Taj razvitak možemo da podelimo u 4 etape: prva — od početka ustanka do druge polovine 1943. godine; druga — od polovine 1943. do druge polovine 1944; treća — od druge polovine 1944. do januara 1945; četvrta — od početka 1945. godine do kraja rata.

Za prvu etapu razvoja službe zbrinjavanja bolesnih i povređenih konja je karakteristično: broj konja u sastavu jedinica i pozadine NOV bio je još relativno mali pa ni broj bolesnih i povređenih konja nije mogao biti veliki; na terenu je bilo još dosta konja tako da su jedinice mogle vršiti zamenu za bolesne konje. Kako partizanske jedinice u to doba još nisu imale problema oko popune svog sastava zdravim i sposobnim konjima, to se nije osećala ni neka veća potreba za organizovanom veterinarskom službom odnosno službom za lečenje bolesnih i povređenih konja. Ali i tada se ozbiljno razmišljalo o merama koje bi trebalo preduzeti da bi se očuvao postojeći fond konja, jer se predviđalo da će rat biti dugotrajan, da će biti potreban veliki broj konja, a što će, naravno, dovesti do bržeg iscrpljivanja terena. Stoga su i u toj etapi bile preduzete neke konkretne mere da se organizuje služba za zbrinjavanje bolesnih i povređenih konja iz sastava borbenih jedinica.

Marta 1942. godine, po naređenju Vrhovnog štaba, u garnizonu Foča je postavljen veterinarski organ koji je rukovodio i veterinarskom ambulantom. U toj ambulanti lečeni su konji komore VŠ i jedinica na prolazu kroz Foču. Sem toga, veterinar je na poziv Narodnooslobodilačkog odbora obilazio i okolni teren u cilju lečenja stoke. Maja iste godine, ambulanta je prebačena na Rudine, u Crnoj Gori, a nešto docnije na Vučevo, kako bi mogla zbrinjavati stoku sa partizanskih stočnih farmi kojih je na tom terenu bilo 19. Ova prva organizacija službe zbrinjavanja delala je u tom kraju oko četiri meseca, tj. do prelaska glavnine naših snaga na teritoriju zapadne Bosne. Veterinar koji je rukovodio radom pomenute ambulante pristupio je, po dolasku u zapadnu Bosnu jula 1942. godine, zajedno sa još nekoliko veterinarima i studenata veterine, formiranju veterinarskih ambulana. U sporazumu sa komandama mesta i područja, formirane su ambulante u Drvaru,

Bosanskom Petrovcu, Ključu, Glamoču i Livnu. Tako je na ovoj teritoriji bila postavljena jedna šira organizacija za zbrinjavanje stoke u pozadini NOV, i to pre no što je bila organizovana veterinarska služba u celini.

Iskustva stečena radom pomenutih ambulanaata a naročito problemi koji su se počeli javljati u vezi sa održavanjem fonda konja, uticali su i na donošenje odluke o organizaciji veterinarske službe u sastavu NOV. U drugoj polovini 1942, Vrhovni štab je doneo odluku o formiranju veterinarske službe, što je dato u nadležnost Izvršnom odboru AVNOJ. Krajem novembra 1942, postavljena je prva organizacija veterinarske službe u sastavu pozadine, a u vezi s tim i odgovarajuća organizacija za zbrinjavanje bolesnih i povređenih konja. Zbog malog broja stručnog kadra u to vreme, bilo je predviđeno da se veterinarske ambulante osnuju samo pri komandama mesta i područja, s tim što bi u njima bila lečena stoka vojnog i civilnog sektora. Taj sistem zbrinjavanja mogao je odmah da dejstvuje jedino na teritoriji zapadne Bosne, gde su već postojale gore pomenute ambulante koje su ovim dobile i zvaničan status. Do primene plana o organizaciji službe zbrinjavanja i na ostalim oslobođenim teritorijama Jugoslavije nije došlo jer je ubrzo usledila IV neprijateljska ofanziva. Do tog vremena bila je formirana samo još jedna ambulanta, i to u Bihaću. Međutim, posle povlačenja glavnine naših snaga sa teritorije zapadne Bosne, januara 1943. godine, prestao je i rad veterinarskih ambulanaata.

Za šest meseci postojanja i rada, u ovim pozadinskim ambulantama je izlečen znatan broj bolesnih i povređenih konja iz sastava partizanskih jedinica koje su dejstvovala na toj teritoriji. Stacionirane na jednom mestu, one su mogle da obezbede jedan od prvih uslova za uspešno lečenje — mirovanje konja. Negativna strana ovog sistema zbrinjavanja bila je ta, da su jedinice — u kojima nije bilo veterinarskih organa — svoje bolesne i povređene konje upućivale u pomenute ambulante bez prethodne stručne obrade. Kako su, pak, pozadinski veterinarski punktovi bili dosta udaljeni od borbenih jedinica, to često nije mogla biti blagovremeno ukazana stručna pomoć niti preduzeto lečenje konja. Iz tih razloga je Povereništvo za pozadinski sanitet, u čijem sastavu se nalazila veterinarska služba, uputilo krajem decembra 1942. predlog Izvršnom odboru AVNOJ-a, da se postojeća organizacija veterinarske službe — koja je u to vreme obuhvatala samo pozadinu — proširi i na operativne jedinice. U vezi s tim, predloženo je, da se pri divizijama osnuju veterinarske ambulante u kojima bi bili lečeni lakši slučajevi dok bi u pozadinske veterinarske ambulante, po ukazivanju potrebne stručne pomoći u diviziji, bili evakuisani samo teže oboleli i povređeni konji. Do realizacije tog predloga nije došlo, jer je početkom 1943. godine usledila IV neprijateljska ofanziva tako da je bilo neizbežno rasformiranje i postojeće službe zbrinjavanja u sastavu pozadine.

U nekim jedinicama u sastavu Glavnog štaba Slovenije, veterinarska služba formirana je juna 1942, kada je postavljena i prva organizacija službe zbrinjavanja u okviru operativnih jedinica. Organizacija je bila usklađena sa brojem stručnog kadra i opštevojnom situacijom u tom periodu. Naime, u delokrug rada ambulanaata pri jedinicama spadalo je ukazivanje prve stručne pomoći i lečenje lakše obolelih i povređenih grla. Teže povređene konje jedinice su predavale narodu ili organima narodne vlasti. Na žalost, prva organizacija zbrinjavanja i na ovom području nije mogla da bude proširena jer je neprijateljska ofanziva omela dalji rad na organizovanju veterinarske službe.

Kao što se vidi, mere koje su u Bosni i Sloveniji preduzete u prvoj etapi razvoja službe zbrinjavanja bile su, iz objektivnih razloga, kratka veka.

Za drugu etapu razvoja službe zbrinjavanja bolesnih i povređenih konja karakteristično je, da je broj konja u sastavu jedinica i pozadine bio znatno povećan, ali je zato i broj bolesnih i povređenih grla bio veliki. Sem toga, na terenu se osećao nedostatak konja za popunu sastava pri jedinicama, naročito na teritoriji Crne Gore, Dalmacije, Hercegovine i Slovenije, a delom i Bosne. Najveći broj konja je bio već mobilisan ili opljačkan od strane okupatora. Otuda drugu etapu razvoja ove službe u NOR obeležavaju nedostatak konja na terenu kojima bi se popunio sastav jedinica, i prisustvo sve većeg broja bolesnih i povređenih konja u sastavu borbenih jedinica. Koliko je bila teška situacija u pogledu popune fonda konja u to vreme, videćemo iz ovih nekoliko podataka:

Izveštaj 7. divizije, marta 1943. godine: »Centralni problem kod nas je pitanje konja...«

Izveštaj Bokeljske brigade Štabu primorskog odreda: »...od 150 konja prilikom poslednjeg pokreta uginulo je 15. Od onih koji su ostali dobar deo je bolestan. Ako imate kojeg veterinara dobro bi bilo da nam ga pošaljete...«

Izveštaj 20. divizije, februara 1944: »Zbog nedostatka konja borci u brigadama nose na sebi kazane. I ono malo konja što imaju brigade prave su rage i puni sadna...«

Izveštaj 9. korpusa, maja 1944. godine: »Konji su u žalosnom stanju. Veliki je broj bolesnih konja...«

Takvo stanje je bilo gotovo u svim jedinicama NOV. Mogućnosti za zamenu bolesnih i povređenih konja bile su vrlo ograničene pa je jedino rešenje bilo, da se pristupi organizovanju službe lečenja koja je trebalo da što veći broj konja osposobi za dalju upotrebu. Same jedinice postavljale su taj zahtev. Stoga se u drugoj polovini 1943. godine pristupilo postepenom formiranju veterinarske službe na teritoriji Slovenije i Hrvatske, a nešto docnije i na teritoriji Makedonije i Crne Gore.

Augusta 1943. godina GŠ Slovenije je doneo odluku o ponovnom uspostavljanju veterinarske službe u sastavu jedinica i pozadine. Uporedo sa formiranjem službe postavljena je i odgovarajuća organizacija zbrinjavanja bolesnih i povređenih konja. To organizacija je bila nešto šira od one koja je postojala u prvoj fazi. Između ostalog, ustanovljene su veterinarske ambulante pri divizijama. U brigadama su bolničari ili studenti veterine ukazivali prvu pomoć a zatim su bolesni i povređeni konji upućivani u veterinarske ambulante divizija radi ukazivanja stručne pomoći, s tim što bi u njima bili zadržani na lečenju lakši slučajevi a ostali predavani organima narodne vlasti ili civilnim veterinarskim ambulantama. Prva takva ambulanta formirana je oktobra 1943. u Črnomelju, a kasnije još nekoliko.

Početkom 1944. godine mreža veterinarskih ustanova za lečenje se proširila. Odlukom GŠ Slovenije formirane su veterinarske ambulante pri brigadama kao i pri nekim vojnim područjima, što je omogućilo primenu boljeg sistema zbrinjavanja. U brigadama su zadržavana na lečenju samo lakše obolela grla koja su mogla da se kreću, dok su teži slučajevi evakuisani u veterinarske ambulante divizija. Pošto bi zadržale one slučajeve koji su se mogli izlečiti za kraće vreme, divizijske ambulante su ostale konje predavale ambulantama vojnih područja ili civilnim veterinarskim ambulantama, odnosno organima narodne vlasti. U to doba je na teritoriji Slovenije došlo do potpune integracije, na sektoru lečenja, između vojne i civilne veterinarske službe. U vojnim veterinarskim ambulantama lečena je stoka i civilnog sektora, i obratno. Ta integracija se održala sve do završetka rata.

U drugoj polovini 1943. otpočelo je postepeno formiranje veterinarske službe i u nekim jedinicama u sastavu Glavnog štaba Hrvatske. U vezi s tim, postavljena je i odgovarajuća organizacija zbrinjavanja bolesnih i povređenih konja: u brigadama je ukazivana prva pomoć, da bi zatim bolesni i povređeni konji bili upućeni u veterinarske ambulante divizija. Divizijske veterinarske ambulante su ukazivale stručnu pomoć i, ako bi stanje na ratištu to dozvoljavalo, zadržavale na lečenju bolesne i povređene konje. Događalo se da divizijska ambulanta zadrži na lečenju i do 90 grla. Ako, pak, vojna situacija to nije dozvoljavala, ambulante su teže obolele i povređene konje, posle ukazane stručne pomoći, predavale stanovništvu na teritoriji Dalmacije ili civilnim veterinarskim ambulantomama na području Hrvatske i Slavonije.

Posebno teška situacija u pogledu popune sastava konja bila je na teritoriji Crne Gore, gde su deštvovalе jedinice 2. korpusa. Svi izvori su bili iscrpljeni, a jedinice su u svom sastavu imale veliki broj bolesnih i povređenih konja. S obzirom da je veterinarski kadar bio nedovoljan, to je januara 1944. formirana samo jedna ambulanta za lečenje, u Kolašinu, koja je nosila naziv Stočna stanica. U tu ambulantu su bolesni i povređeni konji upućivani direktno, bez prethodne stručne obrade. Takav sistem zbrinjavanja održao se na teritoriji Crne Gore sve do druge polovine 1944, kada su bile stvorene kadrovske mogućnosti za formiranje veterinarskih ustanova i u sastavu operativnih jedinica.

I u nekim brigadama na teritoriji Makedonije učinjeni su, početkom 1944. godine, izvesni pokušaji da se organizuje služba lečenja. U to vreme, pojedine brigade su imale referente veterine koji su vodili pokretne veterinarske ambulante. Zadatak ovih ambulanta bilo je ukazivanje stručne pomoći i lečenje lakših slučajeva, dok su teže povređeni i bolesni konji predavani narodu. Međutim, ovaj sistem zbrinjavanja, koji se primenjivao samo u malom broju brigada, zadržao se do druge polovine 1944, kada se pristupilo sistematskom organizovanju veterinarske službe u jedinicama u sastavu GŠ Makedonije.

No, iako je u tom periodu relativno mali broj jedinica i komandi NOV bio obuhvaćen organizacijom zbrinjavanja bolesnih i povređenih konja, na osnovu arhivskog materijala se može zaključiti da je rad te službe bio i koristan i uspešan. Sem toga, iskustva koja su tada stečena bila su od koristi i kasnije, u sledećoj etapi razvitka službe zbrinjavanja.

U trećoj etapi se pristupilo sistematskoj organizaciji veterinarske službe u sastavu jedinica NOV i pozadine na celoj teritoriji Jugoslavije. Posle formiranja centralnog organa veterinarske službe pri Vrhovnom štabu — 11. aprila 1944. godine — donet je pravilnik »Privremena veterinarska služba u NOV i POJ« u kome su, pored postavki o organizaciji veterinarske službe u celini, date i osnovne postavke o sistemu zbrinjavanja bolesnih i povređenih konja. Pomenutim Pravilnikom bile su predviđene veterinarske ustanove za zbrinjavanje u sastavu operativnih i teritorijalnih jedinica.

Veterinarski punktovi pri operativnim jedinicama:

stočna prihvatičnica u sastavu bataljona, baterije i eskadrona, kao najniža veterinarska ustanova u kojoj bolničari ukazuju prvu pomoć obolelim i povređenim konjima:

stočno previjalište u sastavu brigade, divizionu i odreda. Previjalištem rukovodi referent veterine jedinice — veterinarski pomoćnik, student veterine ili stručno sposobniji bolničar. U ovoj ustanovi se ukazuje stručna pomoć i leče lakši slučajevi pod nadzorom i prema uputstvima referenta veterine divizije. Taj nadzor je bio

potreban, jer kadar koji je rukovodio previjalištima nije imao dovoljno stručnog znanja i iskustva u zbrinjavanju:

stočna ambulanta u sastavu divizije kojom rukovodi referent veterine divizije. Rukovodilac je, prema Pravilniku, trebalo da bude diplomirani veterinar. Pored ukazivanja stručne pomoći, ambulante su zadržavale na lečenju slučajeve koji su se mogli izlečiti bez nekih većih stručnih zahvata i za kraće vreme;

stočna bolnica u sastavu korpusa kojom rukovodi referent veterine korpusa. Te ustanove je trebalo da se bave lečenjem svih težih slučajeva oboljenja i povreda, naravno, s povoljnim izgledom na izlečenje. U stručnom pogledu, bolnica je predstavljala poslednju fazu evakuacije odnosno najvišu veterinarsku ustanovu za lečenje u sastavu operativne armije.

Ustanove za zbrinjavanje u sastavu teritorijalnih jedinica (pozadine):

stočna prihvatnica u sastavu komande mesta, u kojoj bolničar ukazuje prvu pomoć obolelim i povređenim konjima;

stočna ambulanta u sastavu vojnog područja kojom rukovodi referent veterine vojnog područja. Služila je za ukazivanje pomoći i lečenje u obimu koji je bio predviđen za ambulantu divizije. Međutim, silom prilika, događalo se da su ambulante područja ukazivale pomoć i bavile se lečenjem u obimu koji je bio predviđen za stočne bolnice korpusa (na primer, ambulante u Metlici, Črnomelju, Nišu kao i one na teritoriji Vojvodine). To je bilo neizbežno u onim slučajevima kad bi korpusna bolnica bila suviše udaljena od ambulanta divizija odnosno kada bi korpusna bolnica, zbog opštevojne situacije, morala svoje pacijente da preda pomenutim ambulantomama.

U tom periodu NOR pravilnikom se nije moglo preciznije da odredi koji će se slučajevi oboljenja i povreda tretirati u određenim punktovima odnosno veterinarskim ustanovama jer su se — zbog nedostatka kadrova — na rukovodećim mestima predviđenim za diplomirane veterinare često nalazili studenti veterine, veterinarski pomoćnici pa i spremniji bolničari. Sem toga, obim stručne pomoći i lečenja jedne ustanove zavisio je i od opštevojne situacije kao i od udaljenosti korpusnih bolnica od divizijskih ambulanta. Često se nije mogla vršiti evakuacija iz divizijskih veterinarskih ambulanta do bolnice korpusa, pa su ambulante bile prinuđene da zadrže na lečenju i teže obolele i povređene konje. Navedeni Pravilnik je istina, predviđao da glavni faktor u pogledu lečenja teško bolesnih i povređenih konja budu bolnice korpusa, ali se iz pomenutih objektivnih razloga ponekad od ovoga moralo odstupiti. Tako na primer, jula 1944, od ukupno 190 bolesnih konja iz sastava jedinica 7. korpusa 147 grla je lečeno u trupnim veterinarskim ustanovama; decembra iste godine, od 159 konja iz jedinica u sastavu GŠ Slovenije — 11 je lečeno u trupnim ustanovama, 24 u korpusnim bolnicama, 6 u ambulantomama područja, i 18 grla u civilnim veterinarskim ambulantomama. Na teritoriji Vojvodine, gde bolnice korpusa nisu ni postojale, veterinarske ambulante područja su preuzele na sebe lečenje teže bolesnih i povređenih konja, dok su na teritoriji Srbije taj zadatak uporedo izvršavale ambulante područja i korpusne veterinarske bolnice. U takvim slučajevima, veterinarske ambulante područja prerastale su u veterinarske bolnice.

Iako je u to vreme već postojala dosta razgranata mreža vojnoveterinarskih ustanova za lečenje, Pravilnikom se ipak predviđala mogućnost integracije između vojne i civilne veterinarske službe u oblasti lečenja. To je bilo nužno pošto vojna situacija često nije dozvoljavala da se u veterinarskim ustanovama operativnih jedinica zadržava na lečenju veći broj bolesnih i povređenih konja. U takvim prili-

kama, vojnoveterinarske ustanove su predavale pacijente civilnim veterinarskim ambulantom na dalje lečenje. Ali, ovo je bilo moguće sprovesti na teritoriji Slovenije, Hrvatske i Slavonije, gde su u to doba bile već formirane veterinarske službe civilnog sektora (tada je u Slavoniji na primer, bilo 7 civilnih veterinarskih ambulana). Međutim, u ostalim krajevima zemlje (Bosna, Makedonija, Srbija), gde zbog nedostatka stručnog kadra veterinarska služba civilnog sektora nije mogla da proširi mrežu svojih ambulana, vojnoveterinarske ustanove pozadine su prihvatale na lečenje i stoku civilnog sektora.

Mada je u to doba mreža veterinarskih ustanova za lečenje bila već prilično razgranata, obim i nivo stručnog rada u njima nije mogao biti na nekoj zavidnoj visini zbog nedostatka potrebnih sredstava i opreme za lečenje, čistih i neizbežnih seoba, kao i nedovoljnog broja diplomiranih veterinarara.

Tek u četvrtoj etapi, tj. od januara 1945. godine, sistem zbrinjavanja je, na osnovi izmena i dopuna koje su u tom smislu učinjene, prerastao u potpunu organizaciju celinu. Te dopune su bile u skladu s organizacijskim izmenama u okviru Armije, što znači i vojnoveterinarske službe kao takve.

Za ovu poslednju etapu razvoja službe zbrinjavanja je karakteristično, da je znatno proširena mreža veterinarskih ustanova za lečenje u sastavu jedinica i pozadine, da su uslovi za rad tih ustanova bili znatno povoljniji jer su bojišta u to doba bila više manje ustaljena, a raspolagalo se i sa više sredstava za lečenje. U vezi s tim došlo je do proširenja obima stručnog rada u pojedinim ustanovama, tako da je bilo moguće i preciznije odrediti delokrug rada svake od njih. Nadalje, povećanjem broja veterinarskih stručnjaka, uz iskustva stečena radom u ratnim uslovima, znatno se poboljšao i kvalitet stručnog rada u lečenju bolesnih i povređenih konja. Sada je vojnoveterinarska služba, sa svojom širokom mrežom ustanova za lečenje, mogla samostalno i bez oslanjanja na veterinarsku službu civilnog sektora, da zbrinjava bolesne i povređene konje iz sastava jedinica i pozadine.

Do proširenja i dopune dotadanjeg sistema zbrinjavanja došlo je posle odluke Povereništva narodne odbrane, januara 1945, kojom je veterinarska služba u sastavu NOV — izdvajanjem iz sastava sanitetske službe — potpuno osamostaljena. U vezi s ovim, izdato je uputstvo o organizaciji i sistemu zbrinjavanja. U skladu sa novom organizacijom veterinarske službe u celini, pomenutim uputstvom su bile određene ustanove za lečenje u sastavu operativne i teritorijalne armije.

U sastav operativne armije su ulazile sledeće ustanove:

veterinarsko previjalište u sastavu bataljona, baterije i eskadrona. Previjalištem rukovodi bolničar koji ukazuje prvu pomoć bolesnim i povređenim konjima, a zatim ih evakuše u ambulantu brigade ili u pomoćničku stanicu divizionara;

veterinarskom pomoćničkom stanicom u sastavu divizionara rukovodi veterinarski pomoćnik. U njoj se ukazuje stručna pomoć obolelim i povređenim konjima a u granicama stručne sposobnosti pomoćnika. Evakuacija se sprovodi u veterinarsku ambulantu brigade ili divizije;

veterinarska ambulanta brigade kojom rukovodi referent veterine brigade (diplomirani veterinar). U ambulanti se zadržavaju na lečenju grla čije se ozdravljenje očekuje u roku do 7 dana, dok se ostali evakušu u veterinarsku ambulantu divizije;

veterinarskom ambulantom divizije rukovodi upravnik (diplomirani veterinar). U njoj se zadržavaju na lečenju grla za čije izlečenje nije potrebno više od 14 dana, ostala se evakušu u veterinarsku bolnicu korpusa ili armije;

veterinarska bolnica korpusa u sastavu samostalnih korpusa koji ne ulaze u sastav armija. Ta ustanova zadržava na lečenju grla za koja se očekuje da će ozdraviti u roku do 30 dana. Dalja evakuacija vrši se u bolnice vojnih oblasti ili u ambulante vojnih područja;

veterinarska bolnica armije ima isti obim stručnog rada kao i bolnica samostalnog korpusa. Dalje evakuacija se sprovodi u veterinarsku bolnicu vojne oblasti.

U sastav teritorijalne armije ušle su sledeće veterinarske ustanove za lečenje:

ambulanta u sastavu komande mesta, u kojoj se leče lakši slučajevi. Teže oboleli i povređeni konji evakušu se u ambulantu vojnog područja ili civilnog sektora;

ambulanta u sastavu vojnog područja, za lečenje težih slučajeva oboljenja i povreda. Evakuacija se vrši u bolnicu vojne oblasti;

bolnica u sastavu vojne oblasti u kojoj se leče teže bolesni i povređeni konji. U ovoj bolnici leče se i grla iz sastava jedinica operativne armije ukoliko je za njihovo izlečenje potrebno preko 30 dana.

Iako su uslovi za lečenje bolesnih i povređenih konja bili u ovom periodu znatno povoljniji nego u prethodne tri faze — što je istovremeno omogućilo da rad veterinarskih ustanova bude sadržajni i stručniji — i tada je bilo ozbiljnih problema u vezi sa nedovoljnim brojem diplomiranih veterinarara i teškoćama u pogledu evakuacije ranjenih i bolesnih konja. Za postojeću organizaciju veterinarskoj službi je bilo potrebno oko 200 diplomiranih veterinarara a ona je, početkom 1945. god., imala samo 95. Nedostatak diplomiranih veterinarara nadoknađen je studentima veterine koji su prethodno završili dvomesečni kurs pri Veterinarskoj središnjici u Beogradu. Prirodno je, da studenti veterine nisu mogli za tako kratko vreme biti osposobljeni za samostalno lečenje, ali je njihov rad bio od velike koristi, naročito u nižim veterinarskim ustanovama.

Da bi se obim i kvalitet stručnog rada postojećih ustanova mogao da koristi u punoj meri, bila je potrebna dobro organizovana služba evakuacije ranjenih i bolesnih konja sa nižih etapa do korpusnih i armijskih veterinarskih bolnica. Međutim, veterinarske ustanove nisu bile formacijski osposobljene za sprovođenje evakuacije »ka sebi«, tako da se ona i dalje sprovodila po sistemu »od sebe«, što je veoma usporavalo njeno izvođenje naročito kad se zna, da se odvijala hodom. Zbog nedostatka brzih transportnih sredstava i opterećenosti teško pokretnim bolesnim konjima, korpusne i armijske bolnice nisu mogle u stopu da prate borbene jedinice u njihovom napredovanju. Iz tih razloga su trupne veterinarske ustanove i tada još bile prinuđene da zadržavaju na lečenju i teže bolesne i povređene konje, ili da ih predaju civilnom sektoru radi daljeg lečenja. Bilo je pokušaja da se taj problem reši povećanjem broja korpusnih i armijskih bolnica (5. i 6. korpus su imali po dve bolnice, a isto tako i 1. armija), kao i izdvajanjem iz njihovog sastava odeljaka koji su bili isturani u pravcu kretanja borbenih jedinica (bolnica 2. armije, početkom 1945, imala je dva takva odeljaka). No i pored toga, problem evakuacije nije bio rešen u potpunosti sve do kraja rata.

Iako je postojećim uputstvom Veterinarskog odeljenja MNO bio preciziran obim stručnog rada u pojedinim veterinarskim ustanovama, on je često bio neudržan s obzirom da sve ustanove određenog stepena nisu raspolagale stručnim kadrom koji je bio predviđen. Još je bilo dosta slučajeva da su se na mestima diplomiranih veterinarara nalazili veterinarski pomoćnici ili studenti veterine. Sem toga,

ni broj stručnog kadra nije bio isti u svim višim veterinarskim ustanovama. Tako na primer, bolnica 5. korpusa je imala jednog veterinara i jednog veterinarskog pomoćnika, bolnica 7. korpusa — 2 veterinara i 2 pomoćnika, bolnica 1. armije — 4 veterinara i 4 studenta veterine, bolnica 2. armije — jednog veterinara i jednog studenta veterine, bolnica GŠ Slovenije — 4 veterinara i jednog veterinarskog pomoćnika, itd. Prema tome, obim i kvalitet stručnog rada zavisili su kako od stručnosti tako i od broja tog kadra u pojedinim veterinarskim ustanovama. Međutim, bez obzira na pomenute razlike, unutarinja organizacija rada je u svim korpusnim i armijskim bolnicama bila ista. Pored uprave i ekonomata postojala su zarazna i nezarazna odeljenja, dok su neke bolnice imale i posebna odeljenja za konje rekonvalescente (Slovenija, Vojvodina). Jedinicama su iz tih odeljenja dodeljivani konji kao zamena za obolela grla koja su upućivale u bolnicu na lečenje. Na taj način borbene jedinice su mogle blagovremeno da upute svoje konje na lečenje.

Možemo zaključiti, da su organizacija i sistem lečenja bolesnih i povređenih konja u četvrtoj etapi razvitka službe zbrinjavanja u potpunosti odgovarali organizaciji zbrinjavanja u regularnim armijama. Analizirajući razvitak te službe u sastavu jedinica i pozadine u toku NOR vidimo, da je ona nastala i dalje se razvijala pod specifičnim uslovima a ne na bazi uzora iz prošlih ratova. Otuda se i nameće potreba, da se studioznije pristupi njenom proučavanju i izvlačenju korisnih zaključaka.

BROJ I VRSTE OBOLJENJA I POVREDA KONJA

Vrlo je teško odrediti broj i vrste oboljenja i povreda konja u sastavu jedinica i pozadine NOV s obzirom da ne raspoložemo potrebnim podacima koji ili nisu evidentirani ili su delimično izgubljeni. Sem toga, takvu analizu je teško dati i iz sledećih razloga.

Brojno stanje konja u sastavu jedinica NOV stalno se menjalo i to u vrlo kratkim vremenskim razmacima. Tako na primer, 2. proleterska divizija je februara 1943. imala 486, a marta 723 konja; 26. divizija, septembra 1944, imala je 569, a decembra iste godine 1.028 konja itd. Zatim, u toku svake neprijateljske ofanzive znatno bi se smanjio broj konja u jedinicama zbog velikog broja gubitaka van borbe.

Neke jedinice su evidenciju konja počele da vode početkom 1944, dok ih je najveći broj evidenciju zaveo tek pred kraj 1944. odnosno početkom 1945. godine.

Međutim, evidencija o obolelim i povređenim konjima nije vođena sve do formiranja veterinarske službe, dok je ona, vođena posle oformljenja te službe, najvećim delom uništena ili zagubljena. Sem toga, ne postoje nikakvi brojčani podaci o konjima koje su jedinice tokom NOR predale na lečenje civilnoj veterinarskoj službi ili organima narodne vlasti.

No i pored toga što ne raspoložemo potrebnom arhivskom građom pokušaćemo, na osnovu nekih elemenata, da dođemo bar do približnog broja oboljenja i povreda konja u toku NOR.

Iz sačuvane dokumentacije o lečenju konja iz sastava jedinica GŠ Slovenije, za period od maja 1944. do aprila 1945. godine, vidimo da se procenat gubitaka konja,

po mesecima, kretao od 10 do 76 odsto, što znači da je gubitak prosečno iznosio 31,8 odsto. Ako taj procenat uporedimo sa onim koji se iskazao u nekim regularnim armijama u drugom svetskom ratu (12 do 15 odsto mesečno), izlazi da su naši gubici obolelih i povređenih konja bili za 100 odsto veći. Imajući u vidu uslove života konja u sastavu partizanskih jedinica, možemo smatrati da je dnevni gubitak od 1% realan za sve jedinice NOV.

Izvršenom analizom 3.500 slučajeva obolelih konja lečenih u tom periodu u veterinarskim ustanovama, došli smo do sledećih podataka u pogledu vrste povreda i oboljenja: mehaničke povrede — 42% (povrede 34,1, kontuzije 2,1, flegmone 1,0 i uboji grebena 5,4 odsto); oboljenja nastala usled prekomernog eksploataisanja grla — 8,2% (oboljenja kopita 5,4, tetiva 0,8, zglobova 2,0 odsto); zarazna i parazitarina oboljenja — 36,5% (šuga 33,1, ždrebećak 1,7, vašljivost 1,7 odsto); povrede od oružja — 1,5%; ostala oboljenja — 11,2%. Izuzmemo li postotak konja zaraženih šugom, dobićemo realniju sliku kretanja ostalih oboljenja i povreda: mehaničke povrede 75,4, oboljenja izazvana preteranom eksploatacijom grla 15 i ostala oboljenja 9,6 odsto.

S obzirom da su uslovi držanja, ishrane, smeštaja i upotrebe konja bili gotovo podjednako teški u svim jedinicama NOV, nema sumnje da se gore navedeni odnos oboljenja i povreda po vrstama može uzeti kao merilo i za ostale jedinice, van sastava GŠ Slovenije. To potvrđuju i izjave mnogih veterinara-učesnika NOR kao i podaci objavljeni u napisima Uzelca, Turudića, Tomaša i Hrnjaka.

Kao što smo videli, najveći procenat gubitaka konja odnosi se na mehaničke povrede izazvane, u prvom redu, nedostatkom odgovarajuće opreme (sedla, samari). Bilo je jedinica u čijem sastavu je preko 50% konja imalo razne povrede od opreme. Ovome su pogodavali i kahektičnost konja, neuvezbanost konjovodaca u stavljanju opreme, kao i činjenica da se zbog stanja na bojištu oprema s konja često nije skidala i po više dana. Zbog toga su povrede izazvane opremom u većini slučajeva bile teže prirode, inficirale se i komplikovale raznim nekrotičnim i gnojnim procesima.

Gubici konja obolelih usled preterane eksploatacije takođe su bili veliki, naročito počev od druge polovine 1944. godine, kada su naše jedinice počele da koriste teže vozarske konje i konje plemenitih pasmina (na Sremskom frontu).

U odnosu na broj i vrste oboljenja i povreda konja u toku NOR, razlikujemo dva perioda: prvi, do početka druge polovine 1944. godine i, drugi, do kraja rata. Prvi period karakterišu gotovo isključivo gubici nastali van borbe a izazvani lošim uslovima života i ishrane te prekomernom upotrebom konja. Broj gubitaka u borbi (od vatrenog oružja) kao i zaraznih bolesti bio je u to doba vrlo mali. U drugom periodu došlo je do izvesnog porasta broja gubitaka u borbi, ali su ti gubici znatno manji nego u regularnim armijama koje su učestvovala u drugom svetskom ratu. Ono što je karakteristično za drugi period jeste pojava masovnog oboljenja od šuge i iznurenost konja. Broj gubitaka konja u toku borbe takođe se povećao jer su naše jedinice u to doba prešle na frontalni način ratovanja, na Sremskom frontu i u završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije. U veterinarskoj bolnici 1. armije, marta 1945, od ukupnog broja lečenih konja 10 odsto je imalo povrede izazvane vatrenim oružjem. Međutim, poseban problem u tom periodu je predstavljala šuga, jer je bilo jedinica u čijem sastavu je preko 70 odsto konja bolovalo od te zaraze. U stvari, šuga se počela javljati već u prvoj polovini 1942. godine, ali tada još nije predstavljala veći problem. Ali u drugoj polovini 1944, šuga je zahva-

tila i konje civilnog sektora, što je otežavalo suzbijanje zaraze utoliko više, što nismo imali dovoljno sredstava ni za preventivnu ni za kurativnu zaštitu konja od šuge. Tek kada su se, krajem 1944. i početkom 1945. godine počele primenjivati gasne komore sa sumpor dioksidom, šuga je bila suzbijena.

Karakteristično je, da je i pored loših higijenskih uslova broj ostalih zaraznih oboljenja bio vrlo mali. Sporadično su bili diagnosticirani slučajevi ždrebećaka i antraksa. Iako se ždrebećak povremeno javljao u sastavu konja koji su pripadali jedinicama 9, 20. i 26. divizije, 7. korpusa i 2. armije, do porasta broja oboljenja od ove bolesti došlo je tek pred kraj rata (25 grla iz sastava jedinica 45. divizije, 30 iz sastava jedinica 47. divizije i dr.). Iako o tome nema podataka, verovatno je da su se još neka zarazna oboljenja javljala ali da iz objektivnih razloga nisu mogla biti diagnosticirana. U prilog tome govori činjenica, da je odmah posle rata, tj. kada su stvoreni uslovi i za laboratorijski rad, otkrivena masovna pojava sakagije i afričke sakagije. Pred sam kraj rata, na primer, utvrđeno je oboljenje od sakagije kod 50 grla iz sastava jedinica 45. divizije, i 8 iz sastava jedinica 23. divizije. Slično je bilo i sa diagnosticiranjem afričke sakagije. Ta zaraza nije bila ranije otkrivena svakako zbog nedovoljnog iskustva veterinara, s obzirom da pre rata u našoj zemlji nije bilo pojava tog oboljenja. Opravdano bi bilo posumnjati, da je većina grla u kojih je bio diagnosticiran »ulcerozni dermatitis« — koji je za vreme rata, i pored preduzetog lečenja, zarašćivao teško ili nikako — болоvalo, u stvari, od afričke sakagije. Ovo zbog toga, što je neposredno posle završetka rata ta bolest otkrivena kod velikog broja konja iz sastava mnogih jedinica. No i pored toga, naše je mišljenje da je broj zaraznih oboljenja u konja bio relativno mali u toku NOR, s obzirom na vrlo loše higijenske uslove i nemogućnost sprovođenja profilaktičkih i protivepizotskih mera.

Pomenuli smo, da se u drugom periodu razvoja službe zbrinjavanja počela masovno da javlja iznurenost konja kao posledica hroničnog gladovanja, prekomerne eksploatacije i dugotrajnih i usiljenih marševa bez nužnog odmora. U takvim uslovima, kao i zbog nemogućnosti zamene iznurenih konja, jedino rešenje je bilo da se iscrpljena grla izdvoje u posebne stočne depoe radi oporavka. U tu svrhu formiran je veći broj depoa (Šabac, Sremska Mitrovica, Vršac, Smederevska Palanka, Rog i dr.) od kojih je samo šabački, na primer, prikupio oko 900 konja. Posle oporavka u depou, najveći broj konja bio bi vraćen u sastav jedinica.

Zanimljivo je da je procenat internih oboljenja, svrstanih u grupu »ostala oboljenja«, bio vrlo mali. Tako je u šabačkom depou od ukupno 900 grla svega 4 odsto болоvalo od internih bolesti. Postavlja se pitanje da li je broj tih oboljenja stvarno bio tako mali ili nisu ni diagnosticirana u nedostatku mogućnosti za sistematski pregled? Verovatno je da su mnoga grla sa dijagnozom »iznurenost« болоvala u stvari, od internih oboljenja samo što su ona nastala sekundarno. Da je internih oboljenja bilo malo govori i to, što nisu u većem broju zabeležene ni one bolesti koje se manifestuju vrlo izrazitim simptomima (kolike). Uzrok ovome je, po našem mišljenju, taj, što su u NOR korišćeni uglavnom brdski konji koji su poznati po svojoj otpornosti. Nema sumnje da su se pojedina interna oboljenja, naročito gastrintestinalnog trakta ipak javljala. Međutim, ona nisu bila praćena vidljivim akutnim znacima već su obično bila hroničnog karaktera, s obzirom da su se javljala kao posledica neredovne i nekvalitetne ishrane. Ovo potvrđuju anatomske-patološke nalazi o velikom broju grla uginulih odmah posle završetka rata, u kojih su zapažene teže hronične promene na gastrintestinalnom traktu. Isto tako, posle rata su kod

velikog broja konja utvrđene promene na srcu. U stvari, to su bile razne degenerativne promene, izazvane gladovanjem konja u toku rata.

REZULTATI LEČENJA BOLESNIH I POVREĐENIH KONJA

Uslovi i mogućnosti za lečenje obolelih i povređenih grla u toku NOR bili su vrlo ograničeni. Međutim, stečena iskustva očitog govore, da ni u uslovima partizanskog ratovanja ne treba zanemariti lečenje koje, iako skućenog obima, ipak omogućuje postizanje izvesnih zadovoljavajućih rezultata. Naime, i u takvim uslovima moguće je izlečenje velikog broja konja koji potom mogu da budu vraćeni borbenim jedinicama.

U prilog ovome govore podaci o lečenju konja u nekim veterinarskim ustanovama, u periodu od maja 1944. do aprila 1945. godine. Ukupno je lečeno oko 4.300 grla, i to: 1400 u trupnim veterinarskim ustanovama (brigade i divizije) i 2900 u veterinarskim ustanovama vojnih područja, korpusa i armija. Od 1400 grla lečenih u trupnim ustanovama, izlečeno je 67,5%, u toku lečenja je uginulo 3,1%, dok je na daljem lečenju zadržano 29,4%. Od 2900 konja lečenih u ostalim ustanovama 71,7% je izlečeno, 7,0% uginulo, a na daljem lečenju je ostalo 21,3%. Ukupno je bilo izlečeno 70,2 a uginulo 5,7%. U broj izlečenih uračunata su i grla koja su болоvala od šuge, pa se može prigovoriti procentu izlečenih konja s obzirom da je postotak uginuća od šuge vrlo mali. Međutim, ako bismo izuzeli grla lečena od šuge, procenat uginuća bi, u odnosu na ostale stavke, iznosio 8,6%. Naravno, ta analiza je nepotpuna pošto je njome obuhvaćen relativno mali broj veterinarskih ustanova. Treba imati u vidu da znatan broj teže bolesnih i povređenih konja — koji nisu ni dospeli do veterinarskih ustanova već predati organima narodne vlasti ili civilnim veterinarskim ustanovama — nije bio nigde evidentiran. No iako bi procenat uginuća bio veći da su sva obolela grla tretirana u veterinarskim ustanovama, smatramo da on ne bi premašio cifru od 10 odsto, koliko je iznosio i u veterinarskim ustanovama nekih regularnih armija u drugom svetskom ratu a koje su imale neuporedivo bolje uslove i mogućnosti za sprovođenje lečenja. Interesantno je napomenuti, da se iz izveštaja Veterinarskog odeljenja GŠ Slovenije vidi, da je u njemu područnim veterinarskim ustanovama od ukupnog broja lečenih konja u vremenu januar — mart 1945, uginulo 6,2%. Iz vlastitog iskustva nam je poznato da je procenat uginuća u veterinarskoj bolnici 5. korpusa, za isti period, iznosio oko 7,0%.

Stvarni procenat uginuća konja u toku NOR nije, po našem mišljenju, značajan koliko činjenica, da se i u uslovima partizanskog ratovanja lečenjem mogu da postignu zadovoljavajući rezultati. Veterinarske ustanove NOV postigle bi, bez sumnje, i bolje rezultate da nisu morale raditi pod izuzetno teškim uslovima. Na primer, veterinarska bolnica 1. armije prevalila je početkom 1945. godine, prateći napredovanje borbenih jedinica, preko 350 km za 27 dana, a bolnica 2. armije preko 600 km za 60 dana. Te bolnice su u pokretu prihvatale i lečile obolele i povređene konje. Iako se, dakle, radilo o najvišim veterinarskim ustanovama za lečenje odnosno o krajnjim etapama evakuacije, princip stacionirane ustanove za lečenje — u pravom smislu te reči — nije ni kod ovih bolnica mogao biti primenjen. Koliko su ti stalni pokreti negativno uticali na tok i ishod lečenja vidi se po tome, što je od 33 konja sa oboljenjem kopita u toku pokreta uginulo 14 grla zbog nastalih komplikacija.

USLOVI LEČENJA BOLESNIH I POVREĐENIH KONJA

U toku NOR nije bilo moguće primeniti jedinstven sistem i način lečenja grla, i to iz sledećih razloga.

Nivo stručnosti veterinarskog osoblja bio je različit, tako da su u nekim od ustanova istog stepena lečenje sprovodili veterinari, u drugim studenti veterine ili veterinarski pomoćnici pa i bolničari. Otuda je od stručne osposobljenosti rukovodilaca pojedinih ustanova zavisio i način lečenja koji se u svakoj od njih primenjivao. Sem toga, veterinarski kadar koji se nalazio u redovima NOR nije bio pripremljen za rad u specifičnim uslovima te je metod lečenja često zavisio i od snalazljivosti svakog pojedinca.

Takođe, sve do kraja rata nije postojalo stručno uputstvo u pogledu načina tretiranja pojedinih vrsta oboljenja i povreda, koje bi veterinarskom kadru poslužilo kao putokaz u primeni jedinstvenog metoda lečenja. Dva izdata uputstva obrađivala su metod lečenja šuge. Tek pred sam kraj rata, Veterinarsko odeljenje MNO je objavilo tri priručnika, prevedena s ruskog, koji su korisno poslužili veterinarskom kadru, ali je šteta što isti nisu mogli biti ranije objavljeni.

Veterinarska sredstva i oprema za lečenje ne samo da su bili ograničeni po količini i vrsti, već nisu bili ni unificirani. Otuda su veterinarski stručnjaci bili prinuđeni da u radu koriste samo ona sredstva koja su im bila dostupna. Samim tim što nije bilo mogućnosti za nabavku odgovarajuće jednoobrazne opreme i sredstava za veterinarske ustanove, nije mogao biti ostvaren ni jedinstveni metod u lečenju. Veterinari su, u nedostatku lekova, koristili sirovine koje su mogli da nađu na terenu i često pribegavali raznim improvizacijama. U tom smislu govori i raspis veterinarskog organa pri ZAVNOH-u, jula 1944, u kome se, između ostalog, kaže: »Pozivamo sve veterinare pri narodnoj vlasti, da hitno udovolje našem starom traženju, te nam dostave detaljno svoja iskustva u liječenju domaćih životinja raznim nadomjescima, biljkama i slično.«

Obim stručnog rada u pojedinim veterinarskim ustanovama kao i način tretiranja oboljenja i povreda, veoma često su zavisili i od opštevojne situacije. Efikasni ali donekle komplikovani stručni zahvati morali su se u izvesnim prilikama izbegavati i prilagođavati, tj. moralo se pribegavati jednostavnijim pa čak i u praksi nedovoljno isprobanim zahvatima.

Gore navedeni razlozi onemogućavali su primenu jedinstvenog sistema u lečenju bolesne i povredene stoke u toku NOR. Posebno težak problem predstavljala je činjenica, da je gotovo svako grlo bolovalo od dva pa i tri različita oboljenja ili povreda koje je trebalo istovremeno lečiti. Na primer, u Stočnom depou u Šapcu, kod 880 grla bilo je diagnosticirano preko 2000 raznih bolesti i povreda (šuga, iznurenost, povreda grebena i sl.). Gotovo svi konji sa fistulama grebena bili su istovremeno zaraženi šugom ili kahektični. Već smo napomenuli da su konji, dopremeni u veterinarske ustanove odnosno bolnice, fizički bili potpuno iscrpljeni, sa oboljenjima i povredama koji su obično već uzeli maha. Kako je oporavak grla u veterinarskim bolnicama tekao isuviše sporo, u prvom redu zbog slabe ishrane, to su bolnice bile prinuđene da ih posle izlečenja upućuju u stočne depoe radi oporavka.

Svi ovi faktori uslovljavali su primenu različitih metoda i sistema u lečenju i primoravali veterinarske stručnjake da rade svaki po svom ličnom nahodaženju kako najbolje zna i može. No treba istaći, da se veterinarski kadar u NOR, i pored teških

uslova za rad, nije ograničio na primenu najjednostavnijih metoda lečenja. Kad god su to potrebe zahtevale i uslovi dozvoljavali, veterinarski organi su vršili i komplikovanije stručne zahvate. Tako je samo u Stočnom depou, Šabac, izvršeno preko 100 hirurških zahvata na kopitu a isto toliko i na grebenu. Sem toga, kada su vremenom bili poboljšani uslovi za rad i stečena iskustva, metode lečenja su se postepeno usavršavale i dopunjavale. Da uspeh nije izostao, verujemo da se dá zaključiti iz svega što smo ovde izneli.

DOKUMENTACIJA I EVIDENCIJA

Jednoobrazna dokumentacija i evidencija, obavezna za sve veterinarske organe, uvedena je tek u drugoj polovini 1944. godine, posle objavljivanja pravilnika »Privremena veterinarska služba u NOV i POJ«. Jedino je veterinarska služba u sastavu GŠ Slovenije predvidela za svoje jedinice, pre donošenja pomenutog pravilnika tj. početkom 1944. godine, obavezu vođenja dokumentacije i evidencije, i to:

1. Statistički pregled oboljenja i uginuća stoke u jedinici u toku proteklog meseca;
2. Statistički pregled konja po kategorijama;
3. Morbiditet stoke u veterinarskim ustanovama;
4. Stručni rad veterinarskih ustanova u toku proteklog meseca;
5. Knjiga »Pokaznica« za uvođenje bolesne i povredene stoke koja je predvedena na lečenje u veterinarsku ustanovu;
6. Uputnica kao popratni dokument uz stoku koju jedinice upućuju u veterinarsku ustanovu na lečenje.

Međutim, donošenjem pomenutog Pravilnika uvedena je jednoobrazna dokumentacija i evidencija za sve jedinice NOV, i to:

1. Stočna bolesnička knjiga: vodi se u brigadnom (divizijskom) stočnom previjalištu i u nju se ubeležava sva stoka kojoj je pružena stručna pomoć;
2. Ambulantni protokol: vodi se u stočnoj ambulanti divizije i u njega se unosi sva stoka koja se leči u toj ustanovi. Ambulantni protokol se vodi i u veterinarskim ambulantom područja;
3. Bolnička knjiga: vodi se u veterinarskoj bolnici korpusa;
4. Stočna objava koja služi kao popratni dokument pri upućivanju stoke iz jedinice na lečenje u veterinarsku ustanovu;
5. Izveštaj o stanju zdravlja stoke i kretanju bolesti u toku proteklog meseca. Dostavljaju ga svakog meseca referenti veterine brigada, divizija i korpusa.

Na žalost, najveći deo dokumentacije koju su u toku poslednje godine rata veterinarske ustanove vodile, zagubljen je i uništen. Tako smo ostali bez mnogih značajnih podataka o radu veterinarske službe, što znači i bez mnogih korisnih iskustava.

Iako je naš prikaz zbrinjavanja bolesnih i povređenih konja u toku NOR nepotpun, iz njega ipak proizlaze izvesni zaključci. Prvo, lečenje bolesnih i povređenih konja u uslovima partizanskog ratovanja je i moguće i potrebno. Drugo, organizacija i sistem lečenja trebalo bi da budu što elastičniji kako bi se brže mogli prilagoditi datoj vojnoj situaciji i ostalim uslovima specifičnim za partizanski

način ratovanja. Jer, čak i uz primenu najjednostavnijih metoda kojima pribegava niži stručni kadar, lečenje će se pozitivno odraziti na očuvanje fonda konja u jedinicama i na terenu.

IZVORI I LITERATURA

¹ Dokument u VIJNA, kutija 6/II, dok. br. 1. — ² Zbornik dokumenata i podataka o NOR IV/11, dok. br. 139. — ³ Ibid., III/8, dok. br. 239. — ⁴ Vojnoistorijski institut, kutija 1029, reg. br. 2—6. — ⁵ Institut za zgodovino delavščega gibanja, Ljubljana, F-158-I-4. — ⁶ Uzelac, D., Rad 1. stočnog depoa u Šapcu, Pozadina i snabdevanje, 4. 1952. — ⁷ Turudić, V., Deveta dalmatinska divizija i njena veterinarska služba, Vojnoveterinarski zbornik, 3, 1960. — ⁸ Tomaš, B., Veterinarska služba 20. i 26. divizije, Vojnoveterinarski zbornik, 2, 1961. — ⁹ Hrnjak, D., Neki podaci o veterinarskoj službi u NOR na teritoriji Srbije, Vojnoveterinarski zbornik, 2, 1961. — ¹⁰ Arhiv za istoriju radničkog pokreta NR Hrvatske, fasc. ZAVNOH.

ЛЕЧЕНИЕ БОЛЬНЫХ И ПОВРЕЖДЕННЫХ ЛОШАДЕЙ В ПЕРИОД НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ

Јаша РОМАНО

Организация ветеринарной службы по лечению больных и поврежденных лошадей в период Народно-освободительной войны имела специфический характер, поскольку ее приходилось согласовывать с общевойсковыми, кадровыми и материальными условиями Народно-освободительной армии. Несмотря на встречавшиеся трудности, эта служба оказалась необходимой и полезной в условиях партизанской войны, так как численность небоевых потерь лошадей была значительно больше в партизанских частях, чем в регулярных войсках. Увеличение численности небоевых потерь обусловлено исключительно трудными условиями в отношении обеспечения фуража, содержания и ухода за лошадьми, а также их чрезмерной эксплуатацией. Вместе с тем, численность боевых потерь (от огнестрельного оружия) была значительно меньше, чем в условиях обычной войны. Организация службы по лечению лошадей должна быть направлена на создание как можно более широкой сети небольших ветеринарных учреждений как в составе действующих частей, так и на свободных территориях. В ветеринарных учреждениях в составе действующих частей лечатся совершенно подвижные лошади, не требующие длительного и сложного ухода за ними, в то время как более тяжелые заболевания лечатся в тыловых учреждениях. В случае отсутствия таких учреждений в тылу, заболевшие и поврежденные лошади передаются народу.

В ходе Народно-освободительной войны этой службой пройдено несколько этапов развития. Она не была единой ни на всех территориях, ни во всех фазах войны. В первой фазе ветеринарные учреждения существовали в основном в тылах Народно-освободительной армии, а позднее — как в составе действующих частей, так и в гражданском секторе. Организованная таким образом служба могла весьма успешно обслуживать большую часть больных и поврежденных лошадей.

Между тем, особую проблему в этом деле представлял недостаток соответствующих средств и вообще отсутствие необходимой материальной базы. Ветеринары были вынуждены пользоваться средствами, имеющимися на местах (растения, наркотики и пр.), идти на разли-

чные импровизации. Однако, несмотря на такое положение, ветеринарные учреждения добивались значительных успехов в деле лечения лошадей. По неполным данным, процент гибели лошадей, подвергавшихся лечению, составлял около 7%. По нашему мнению, этот процент был бы более высоким, если бы все больные и поврежденные лошади эвакуировались из частей в ветеринарные учреждения. Между тем, поскольку эвакуация осуществлялась без средств транспорта, то все тяжело больные и сильно поврежденные лошади, если они были неподвижными, передавались народу, и, по всей вероятности, значительная их доля погибла. Опыт, накопленный в ходе Народно-освободительной войны, свидетельствует о том, что и в таких условиях можно успешно организовать службу по лечению лошадей, можно вернуть обратно в части значительное число заболевших и поврежденных лошадей.

Лечение заболевших и поврежденных лошадей в условиях партизанской войны не представляло первоочередную задачу ветеринарной службы, как это имело место во время обычных войн и в регулярных армиях. Первоочередная задача ветеринарной службы заключалась в организации и проведении профилактических и предупреждающих мероприятий в целях сохранения лошадей в частях, то есть уменьшения числа небоевых потерь.

TRAITEMENT DES CHEVAUX MALADES OU BLESSÉS DANS LA GUERRE DE LIBÉRATION NATIONALE

Јаша РОМАНО

Le service vétérinaire de traitement des chevaux malades ou blessés dans la Guerre de libération nationale (GLN) a eu sa propre organisation spécifique, qui a dû être adaptée à la situation militaire en général, à celle des cadres, ainsi qu'aux conditions matérielles de la GLN.

Le service vétérinaire de traitement est passé au cours de la GLN par plusieurs étapes évolutives. Il n'a pas eu un caractère uniforme sur tous les territoires et dans toutes les phases de la guerre. Dans la première phase avaient existé les institutions vétérinaires de traitement, faisant, en général, partie de l'arrière de l'Armée de libération nationale, tandis que plus tard celles-ci faisaient partie, aussi, des unités de combat et se trouvaient, de même, dans le secteur civil. Une organisation ainsi établie a pu très efficacement effectuer le traitement de la majeure partie de chevaux malades et de ceux qui avaient été blessés.

Cependant, un problème spécial dans le traitement mentionné a représenté le manque de moyens et d'équipement nécessaires pour ce traitement, de telle sorte que les vétérinaires avaient été obligés d'utiliser les moyens trouvés sur le terrain même (plantes, drogues, etc), ainsi que de se servir de différentes improvisations. Mais, malgré cela, les résultats du traitement dans les institutions vétérinaires ont été bons. Ainsi, d'après les données incomplètes, le pourcentage des pertes de chevaux traités a été d'environ 7%.

Le traitement des chevaux malades ou blessés dans la guerre de partisans ne représente pas une tâche prioritaire du service vétérinaire, comme cela a été le cas dans les guerres conventionnelles et dans les armées régulières. Le devoir de priorité de ce service est l'organisation et l'accomplissement des mesures prophylactiques et préventives dans le but de conserver les chevaux dans les unités, c'est-à-dire d'en diminuer le nombre des pertes en dehors des combats.